

มนุษย์กับชีวิตในสังคม

ใน 3 บทที่ผ่านมาได้วิเคราะห์ทฤษฎีของพุทธปรัชญาเกี่ยวกับกำเนิดความเป็นมาของมนุษย์ องค์ประกอบและสถานะภาพของมนุษย์ตามธรรมชาติมาแล้ว ในบทนี้จึงเห็นควรวิเคราะห์ต่อไปว่า ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา ในธรรมชาติเช่นนั้นมนุษย์ควรดำรงอยู่ในโลกนี้อย่างไร

ชีวิตในสังคมของมนุษย์นั้นเริ่มจากสังคมในครอบครัวแล้วขยายออกไปสู่สังคมภายนอกครอบครัว เมื่อพ้นวัยทารก มนุษย์ไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้โดยอิสระตามลำพังโดยไม่ติดต่อกับผู้อื่นใด การที่มนุษย์ต้องคิดต่อกันและพึ่งพาอาศัยกันและกันเช่นนี้ สังคมจึงมีส่วนส่งผลกระทบต่อเป็นเหตุและเหตุให้แก่มนุษย์ได้ หลักธรรมเพื่อความสัมพันธระหว่างบุคคลในสังคมนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวไว้ในเรื่องทิส 6 ในสังคาลกสูตรอย่างละเอียด โดยยกเอาตัวปฏิบัติธรรมเป็นศูนย์กลาง แล้วเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่าง ๆ ที่ต้องมีความสัมพันธ์ด้วยเป็นทิศต่าง ๆ โดยรอบ 6 ทิศ ทิศทั้ง 6 นี้สามารถประยุกต์ครอบคลุมฐานะต่าง ๆ ของบุคคลในสังคมได้ครบถ้วน จึงกล่าวได้ว่าความมนุษย์ทุกคนต้อง เป็นหรือต้อง เกี่ยวข้องกับบุคคลฐานะต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ในทิส 6 นั้นทั้งสิ้น คือ

1. ทิศเบื้องหน้าได้แก่บิดามารดา
2. ทิศเบื้องหลังได้แก่บุตร ภริยาและสามี
3. ทิศเบื้องขวาได้แก่ครูอาจารย์
4. ทิศเบื้องซ้ายได้แก่มิตรสหาย
5. ทิศเบื้องบนได้แก่สมเด็จพระพรหม
6. ทิศเบื้องต่ำได้แก่บ่าวหรือคนใช้

ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติและทศทั้ง 6 จึงเป็นดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างบิคาamarคากับบทร
2. ความสัมพันธ์ระหว่างภริยากับสามี
3. ความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์
4. ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรกับมิตร
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมณะพราหมณ์กับสาธุชน
6. ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว

ควยเหตุการดำรงอยของมนุษย์มีความเกี่ยวพันกับองค์ประกอบใหญ่ 3 ประการ คือ ตัวเอง ครอบครัวและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยจึงขอตั้งหัวข้อการวิจัยในประเด็นนี้ออกเป็น 5 หัวข้อใหญ่ คือ

1. มนุษย์กับตัวเอง
2. มนุษย์กับครอบครัว
 - 2.1 มนุษย์ในฐานะบิคาamarคากับบทร
 - 2.2 มนุษย์ในฐานะสามีกับภรรยา
3. มนุษย์กับสังคม
 - 3.1 มนุษย์ในฐานะครูอาจารย์กับศิษย์
 - 3.2 มนุษย์ในฐานะมิตรกับมิตร
 - 3.3 มนุษย์ในฐานะสมณะกับคฤหัสถ์
 - 3.4 มนุษย์ในฐานะนายจ้างกับลูกจ้าง
 - 3.5 มนุษย์กับเพื่อนในฐานะเพื่อนร่วมสังคม
4. - มนุษย์กับการดำรงชีพ
5. มนุษย์กับกาลเวลา

มนุษย์กับตัวเอง

มนุษย์ ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของธรรมชาติ ย่อมต้อง เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ ธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น สิ่งสำคัญประการแรกในการที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ โดยอย่างมีความสุขตามสมควร คือการที่มนุษย์จะต้องอยู่อย่างรู้เท่าทันธรรมชาติ ราวความ ไม่เที่ยง ความแปรปรวนทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ไถนานของทุกสิ่งหรือแม้แต่ของร่างกายคน เองนั้นเป็นธรรมชาติ ตามทรรศนะพุทธปรัชญาชีวิตมนุษย์ เป็นไปตามกรรมลิขิต มนุษย์จึง เป็นลิขิตชีวิตตนเองและต้องรับผิดชอบต่อการกระทำทุกอย่างของตนเอง ไม่มีใครจะมา รับผิดชอบแทนได้ โดยนัยของพุทธปรัชญามนุษย์จึงมีเสรีภาพที่จะกำหนดชีวิตของตนเอง เมื่อ ต้องการผลอย่างไรก็ต้องประกอบเหตุที่จะก่อให้เกิดผลที่ต้องการ เพราะทุกสิ่งจะต้องเป็น ไปตามเหตุและผลโดยธรรมชาติ

เมื่อมนุษย์เป็นลิขิตชีวิตตนเอง ไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจลึกลับภายนอกอันใด มาบันดาลพุทธศาสนาจึงชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า มนุษย์มีตนเอง เป็นเทพที่สูงสุด ความสำนึกในชีวิตย่อมเกิดจากความเพียรพยายามของตน

ชีวิตทางค่านศีลธรรมนั้นมนุษย์พึงพัฒนาตนเองให้มีความพอใจในคุณธรรมขั้นสูง ยิ่ง ๆ ขึ้น โดยเริ่มต้นจากความยินดีในการทำความดีและหลีกเลี่ยงการทำความ "บุคคลพึง รับผิดชอบต่อความดี พึงห้ามจิตจากบาป เพราะเมื่อทำบุญเข้าไป ใจย่อมยินดีในบาป หากบุรุษพึง ทำบาปไซ้ ไม่พึงทำบาปนั้นบ่อย ๆ ไม่พึงทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาป นำทุกข์มาให้"¹

¹ชุต.คถา.ปาปวรรค. 25/19/26

คุณวิภังทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญแม้ซึ่งความดีอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไฉน
จะสรรเสริญความเลื่อมรอบในกุศลธรรมทั้งหลายเล่า

คุณวิภังทั้งหลาย แต่เราสรรเสริญความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย มีใจความ
ดีอยู่ มีใจความเลื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย¹

ความทรยศนะพุทธปรัชญา มนุษย์จึงไม่ควรพอใจหรือหยุดอยู่ในการทำความคิดระดับ
ใดระดับหนึ่ง แต่มนุษย์ควรจะก้าวหน้าในการบำเพ็ญความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. มนุษย์กับครอบครัว ฐานะหรือบทบาทของมนุษย์ในครอบครัว อาจเป็นไปได้
ทั้งบิดา มารดา บุตร และสามีภรรยา พุทธปรัชญาไม่เคยมองข้ามความสำคัญของชีวิตการ
ครองเรือน ชีวิตทางโลกของมนุษย์นั้นมีครอบครัว เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีความใกล้ชิด
ติดพันกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มากกว่าองค์ประกอบอื่น ๆ ในสังคม สามารถจะบันดาล
สุขหรือทุกข์หรือส่งผลกระทบต่อให้แก่กันและกันได้มาก เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของบุคคลใน
ครอบครัวเดียวกันเป็นไปอย่างราบรื่นมีความสุข มนุษย์ที่อยู่ในฐานะต่าง ๆ ในครอบครัว
จึงจำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบทบาทของตนเอง พุทธปรัชญาได้วางแนว
ทางสำหรับบุคคลในครอบครัวจะพึงปฏิบัติต่อกันไว้ ดังปรากฏอยู่ในสังคาลสูตร ปาฏิภวรรค
ที่หมื่นกัณ

2.1 มนุษย์ในฐานะบิดามารดากับบุตร

ในสังคาลสูตรพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาคด้วยทิศเบื้องหน้า
เพราะเป็นผู้มีคุณมาก่อน และเปรียบบุตร ภรรยาและสามีด้วยทิศเบื้องหลัง เพราะเป็นผู้มา
ทีหลัง (บิดามารดา) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างบิดากับมารดาคด้วยกันเองแล้ว พุทธปรัชญา
มีทรรศนะยกย่องมารดามากกว่าบิดาคั้งในฐิติทุกนิบาต อังคุตตรนิกายทานกถาวว

¹ อัง.ทสก.ฐิติสูตร. 24/53/99

"บรรดามารคาบิดา มารดาเท่านั้น มือปลากระมากกว่า เหตุนี้พระอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวจะยอมฆ่าชาวสาธุการสำหรับมารดาเท่านั้น เพราะมารดาเป็นผู้อุ้มบุตรจะพึงทำตอบแทนโดยความเป็นประธาน"¹

แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้ว ทั้งบิดาและมารดาต่างก็เป็นผู้ปลากระคุณต่อบุตร อันหาผู้เสมอเหมือนไม่ได้ เป็นทั้งบุรพเทพ บุรพจารย์และอาหุไนยบุคคลของบุตร

บิคามารคาเป็นพรหมของบุตร

"มารคาบิดาทั้ง 2 นั้น ท่านเรียกว่าพรหม เพราะท่านมีความประพฤติกิริยาเช่นกับพรหม เพราะไตรพรหมวิหารในบุตรทั้งหลาย ครบ 4 อย่าง ตามกาล ควบประการ ฉะนั้น"²

บิคามารคาทั้งหลายย่อมมีความเมตตาต่อบุตร คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ เป็นสุข (เมตตา) เมื่อบุตรมีทุกข์ท่านย่อมมีความสงสาร คิดจะช่วยไพบุญทกข์ (กรุณา) เมื่อใดที่บุตรประสบทุกข์ มีความเจริญรุ่งเรือง บิคามารคาก็พลอยมีใจยินดีไปด้วย (มุทิตา) เมื่อบุตรยังเยาว์วัย บิคามารคาย่อมพิทักษ์รักษา อบรมเลี้ยงดูให้มีความสุข พนทุกข์สุดกำลังความสามารถ เมื่อบุตรเติบโต ปกครองเลี้ยงดูตนเองและแยกออกไปมีครอบครัวของตนเองแล้ว บิคามารคาก็จะมีความวางเฉย (อุเบกขา) ปล่อยวางใจว่า บัคนั้นบุตรของตนนั้นเติบโต สามารถดูแลรับผิดชอบตัวเองและครอบครัวได้แล้ว ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าววาทิคามารคาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้มีพรหมวิหารธรรมในบุตรครบ 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา

บิคามารคาเป็นบุรพเทพของบุตร ท่านอธิบายความว่า เพราะบิคามารคา มีความประพฤติกิริยา เช่นเทพ ที่ปฏิบัติต่อบุตรโดยเพ่งเล็งแต่ประโยชน์สุขที่จะเกิดขึ้นแก่บุตร เท่านั้น โดยไม่คำนึงถึงความผิดที่บุตรทำแล้ว เปรียบเหมือนวิสุทธิเทพก็อพระอรหันตทั้งหลายที่ อบรมสั่งสอนคนพาล โดยไม่คำนึงถึงความผิดที่เขาได้ทำมาแล้ว หวังแต่จะให้มีความเจริญ

¹มังคลัตถทีปนี, ฉบับแปลในมหาหมกุฎราชวิทยาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2512), หน้า 206-207.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 200.

ในทางธรรมเกิดขึ้นเท่านั้น และโดยที่บุตรรู้จักเทพคือบิคาราคาก่อนเทพเหลาอัน จึงได้
ชอวาราบุรพเทพ เทพเหลาอันเป็นคน สมมติเทพอุปัติเทพและวิสุทธิเทพ จึงได้ชอวารัจฉาเทพ

เหมือนอย่างว่า วิสุทธิเทพกล่าวคือพระซิงผาสพ ไม่คำนึงความผิดอันพวกชนพาลทำ
แล้วหวังแต่ความเสื่อมไปแห่งความพินาศและความเกิดขึ้นแห่งความเจริญ ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์สุขแก่พวกเขาโดยส่วนเดียวแท้ ๆ และยอมนำความที่สักการะทั้งหลายของ
พวกเขามีมูลานิสงสมาก เพราะเป็นทักษิณโดยบุคคลชนิด ; มารดาและบิดาแม่นั้น
ก็ฉินนุน ไม่คำนึงถึงความผิดของบุตรทั้งหลาย ปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่บุตร เหลาอัน
โดยส่วนเดียวเท่านั้น... เพราะฉะนั้น ทานทั้ง 2 นั้นจึงชอวาเทพเพราะเป็นผู้มีความ
ประพฤติกุศลทั้ง เทพ

อนึ่ง เพราะบุตรทั้งหลายรู้จักเทพเหลาอัน ควบสามารถทานทั้ง 2 นั้นก่อนแล้ว
ปฏิบัติอุยยอมใ้รับผลแห่งการปฏิบัติ ; ฉะนั้น สมมติเทพ อุปัติเทพและวิสุทธิเทพ
เหลาอัน จึงชอวารัจฉาเทพ ส่วนมารดาบิดา ทานเรียกว่า บุรพเทพ เพราะทาน
เป็นผู้มอบการะก่อนกว่าเทพเหลาอัน¹

บิคาราคาเป็นบุรพจารย์ของบุตร โดยนับที่วามีคาราคาเป็นผู้สอนหรือ "แสดง
โลก" แก่บุตร เป็นคนแรก ตั้งแต่บุตรถือกำเนิดมาและพอจำความได้ บิคาราคาจะเพียร
พยายามสอนสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ โดยรอบตามโอกาสและความจำเป็น
นับแต่การสอนให้นั่ง ยืน เดิน และไหว้จักเรียกสิ่งต่าง ๆ ก่อนที่บุตรจะเติบโต เข้าศึกษา
เล่าเรียนตามแบบแผน ทานจึงเรียกบิคาราคาว่าบุรพจารย์และเรียกอาจารย์ผู้ให้
ความรู้เหลาอันนอกจากนี้ว่าจัจฉาจารย์

บิคาราคาเป็นอาทไนยบุคคลของบุตร อาทไนยบุคคลหมายถึงบุคคลผู้ควรแก่
ความเคารพบูชา เมื่อบิคาราคาเป็นพรหมเป็นบุรพเทพและเป็นบุรพจารย์ของบุตร จึง
นับว่าเป็นบุคคลผู้มีพระคุณแก่บุตรอย่างยิ่ง ควรแก่การเคารพบูชาของบุตร ควบเห็น
พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสไว้ในสัพพรมสูตร ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "...คุณภิกษุ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

ทั้งหลาย คำว่าพรหมบรรพจารย์ บรรพเทพ อาหุเนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารคาและบิคา
 ขอนันเป็นเพราะเหตุไร เพราะมารคาและบิคาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหม
 เลียงคบุตร เป็นผู้แสดงโลกนแกบุตรา"¹

ควยเหตุที่บิคามารคาเป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุตร พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า
 อุปการะคุณของบิคามารคานั้นบุตรไม่อาจทำตอบแทนให้สิ้นสุดโดยประการใด ๆ ควย
 อุปการะอันเป็นทางโลกใดเลย โดยเปรียบเทียบว่า แม่บุตรจะทำตอบแทนโดยวางมารคา
 ไวนมาขาชงชา วางบิคาไวนมาขาชงชาย ประคับประคองเลี้ยงบารุงอย่างดี แมกระทั่ง
 ไททานันงายปัสสาวะและอุจจาระบนมาทั้ง 2 ทำอยู่อย่างนั้นแมตอดค100 ปีก็ไม่อาจกล่าว
 ไควว่าไคทดแทนบุญคุณบิคามารคาสิ้นสุด หรือแม่บุตรจะอาจสามารถสถาปนาบิคาและมารคา
 ให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและพระอัครมเหสี ก็ไม่อาจ เป็นการตอบแทนบุญคุณไคสิ้นสุดเช่น
 กัน บุตรจะไคชอว่าไคทำการตอบแทนคุณบิคามารคาถึงที่สุดไคโดยสถานเดียวคือทางธรรม
 โดยการที่บุตรสามารถชักจูงให้บิคามารคาเกิดมีศรัทธาและปัญญา ยึดมั่นในศีลและธรรม

คกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ไคงายแก่ทานทั้ง 2 ทานทั้ง 2
 คือ ไคร คือ มารคา 1 บิคา 1 คกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารคาควย
 บาขาชงหนึ่ง พึงประคับประคองบิคาควยบาขาชงหนึ่ง เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดครวยปี
 และเขาพึงปฏิบัติทานทั้ง 2 นั้นควย การอบกลิน การนวด การให้อาบน้ำและการ
 คค และทานทั้ง 2 นั้น พึงถวายอุจจาระปัสสาวะบนมาทั้งสองของเขานันแหละ คกร
 ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชอว่าอนบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแกมารคา
 บิคาเลย คกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารคาบิคาในราชสมบัติ อันเป็น
 อิศราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่ อันมีรัตนะ 6 ประการมากหลายนี้ การกระทำกิจอย่าง
 นั้น ยังไม่ชอว่าอนบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแกมารคาบิคาเลย ขอนันเพราะ
 เหตุไร เพราะมารคาบิคาเป็นผู้มีอุปการะมาก บารุงเลี้ยง แสดงโลกนแกบุตรทั้งหลาย
 ส่วนบุตรคนไคยังมารคาบิคาไม่มีศรัทธาให้สมทานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยัง
 มารคาบิคาผู้ไคล ให้สมทานตั้งมั่นในศีลสัมปทา, ยังมารคาบิคาผู้มีความตระหน

ให้สมทานตั้งมั่นในจาคสัมปทา, ยังมารดาบิดาผู้มีบุญญาพรหม สมทานตั้งมั่นในบุญญา
สัมปทา กุศลกิจทั้งหลาย ถวายเหตุมีประมาณเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้น ย่อมชอ
วอันบุตรนั้นทำแล้วและทำตอบแทนแล้ว แก่มารดาบิดา¹

ความทรยศนะพหุปรัชญาการบำรุงเลี้ยงคฤคิยามารดา เป็นหน้าทอนพึงกระทำตอบ
แทนคุณไม่เฉพาะแต่กฤตสถเท่านั้น แม้บรรพชิตกึ่งถือ เป็นหน้าทอนที่จะต้องสนองคุณคฤคิยามารดา
ภิกษุอาจ เลี้ยงคฤคิยามารดาด้วยปัจจัยที่บังคทามาได้โดยไม่ถือเป็นอาบัติ และไม่เป็นการทำ
ในศรัทธาไทยตกไป ในอรรถกถาเกสัชชกรณวัตถุ ศคิยปราชิก กล่าวไว้ว่า

กฤตภิกษุนำมารดาไปยังวิหาร ปรมนิยติอยู่ไซร อยาดกตอง พิงทำบริกรรมทกอย่าง,
พิงใหญ่ของขบเคี้ยวของบริโลกด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพิงทำกิจทั้งหลายมีการให
อาบนำและการนวดเป็นตน บำรุงด้วยมือของตน เหมือนอย่างบำรุงสามเณรนั้น²

ถ้ามารดาบิดาเป็นใหญ่ ไม่หวังตอบแทน (ปฏิการ), ไม่ทำ (ปฏิการ) ก็ควร
แต่ถาทานทั้ง 2 คำร้องยอมแม่ในราชสมบัติแล้ว ยังหวังตอบแทน (ปฏิการ) อยู่, ไม่
ทำ (ปฏิการ) ไม่ควร อนามัญฐบิณฑบาต³ ภิกษุก็ควรให้แก่มารดาบิดา, แมหากจะมี
ราคาตั้งกหาณะ, ก็ไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป⁴

ก็โดยสมัยนั้นแล ฝ่าเกิดขึ้นแก่อภิกษุรูปหนึ่งหลายเณและท่านปรารภจะให้เณนั้นแก่
โยมมารดาบิดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูล เรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคฯ ตรีสอนดูว่า
กุศลกิจทั้งหลาย เมื่อภิกษุใหญ่ถวายวามารดา บิดา เราจะพึงวาอะไร เรวอนดูว่า
ให้สละแก่มารดาบิดา แต่ภิกษุไม่พิงทำศรัทธาไทยให้ตกไป รูปใดให้ตกไป ต้องอาบัติ
ทุกกฏ⁵

1 อัง.ทก.ปฐมโณสาถ์. 20/278/70

2 มังคลคัดถที่ปณี, ฉบับแปลในมหาหมกุฎราชวิทยาลัย (พระนคร: ร.พ.มหาหมกุฎ

2512) หน้า 209.

3 ใ้แก่เณนั้นชวาทที่ภิกษุยังไม่ได้แตะต้อง, เรื่องเดียวกัน, เจริงอรรถ หน้า 210.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

5 วินย. มหา.จีวรขันชกะ. 5/162/201

ตามทรรณะพุทธปรัชญาแมวามุตรไมอาจจะทำการตอบแทนคุณบิคามารคาให้สิ้น
 สุกโตควยอุปการะใด ๆ ทางโลก แถการบารุงบิคามารคาในโลกนี้ ก็เป็น "มงคล" อัน
 บครพึงกระทำไมวาในฐานะคฤหัสถ์หรือบรพชิต และเป็นสิ่งที่จะยังประโยชน์ซึง 2 ให้
 แก่ผู้กระทำ คือความสรรมะริฐทั้งในมนุษย และเทวคา "...เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็น
 บัณฑิตไคบารุงบารือในมารคาและบิคา บัณฑิตซึงหลายยอมสรรมะริฐเขา ครันเขาละโลก
 นี้ไปแล้ว ยอมันเทิงในโลกสวรรคต...."¹

ในสิงคาลกสูตร พระพุทธองศทรงแสดงธรรมวาควยการบารุงบิคามารคาของ
 บุตร 5 ประการคือ 1. การเลี้ยงดู 2. ซวยทำกิจของท่านให้ลวง 3. คำรงวงศ์สกุล
 ไว 4. ประพดศสมควรเป็นผูรับมรค 5. ทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านลวงดับไปแล้ว

ผู้ครคฤหะบุตร มุงรคาบิคาญเป็นทิศเบืองหน้า อันบุตรพึงบารุงควยสถานู 5 คือ
 ควยตั้งใจไววาทานเลี้ยงเรามา เราจกเลี้ยงทานตอบ 1 จักรับทำกิจของท่าน 1
 จักคำรงวงศ์สกุล 1 จักปฏิบัติคนให้เป็นผู้สมควรรับมรค 1 ก็หรือเมื่อท่านละไป
 แล้ว ทำกาลกิริยาแล้ว จักตามเพิ่มให้ซึงทักษิณา 1² ทิศเบืองหน้าคือมารคาบิคา
 อันบุตรพึงบารุงควยฐานะ 5 เหลานแล

ในท่านองเดียวกันบิคามารคาก้พึงให้ควมอนุเคราะห์บุตรโดยหวังการบารุง
 ตอบแทน 5 ประการ คึงนี้

- (1) ห้ามทำควมชว
- (2) ให้ตั้งอยู่ในควมค
- (3) ซวยให้ไครับการศึกษา
- (4) แถงงานให้กับเหตุเหมาะสมกัน
- (5) มอทรัพย์ให้ในกาลอันควร

¹ อัง.จตุกก.สพรมสูตร. 21/63/81

² ที่.ปา.สิงคาลกสูตร. 11/199/169

"คุณกรศุภศิลป์ มารคามิคาญ เป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตรบารุงควยสถาน 5 เหลานี้แล้ว
ยอมอนุเคราะห์บารุงควยสถาน 5 คือ ทามจากความชั่ว 1 ให้อาศัยในความดี 1 ให้ศึกษา
ศิลปวิทยา 1 ทากรรมที่สมควรให้ 1 มอบทรัพย์ให้ในสมัย 1๗"¹

การบารุงอันพึงกระทำให้แก่นระหว่างบิคา มารคาและบุตรนี้ พุทธปรัชญา เปรียบ
ไว้ประหนึ่ง เป็นการให้หนี้และการเปลื้องหนี้แก่กัน ดังในชาดกเรื่องพระยานกแขกเต้า ซึ่ง
กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระยานกแขกเต้า บินไปหากินในหน้าของ
โกสิยพราหมณ์ เมื่อบินกลับรังจะคาบรวงข้าวสาละไปให้นกแขกเต้าที่เป็นบุตรและบิคา มารคา
ควยทุกครั้ง ครึ่งหนึ่งเมื่อโกสิยพราหมณ์เฝ้าบังคักไว้โคและกล่าวถามถึงสาเหตุที่พระยา
นกแขกเต้าจะตองคาบข้าวสาละกลับไปรังควยทุกครั้ง พระยานกแขกเต้าตอบว่า

ข้าแต่ท่านโกสิยะ บุตรน้อยทั้งหลายของข้าพเจ้ายังอ่อน ขนปีกยังไม่ขึ้น บุตรเหล่า
นั้นข้าพเจ้าเลี้ยงมาแล้ว เขาจักเลี้ยงข้าพเจ้าบ้าง เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอว่า
ให้บุตร เหลานี้กินนม มารคาและบิคาของข้าพเจ้าแก่เขาแล้วจงกลืนนมนั้นไป
ข้าพเจ้าคาบเอาข้าวสาละไปควยจะงอยปาก เพศท่านเหล่านั้นยอมขอว่าเปลื้องหนี้
ที่ท่านทำแล้วในกาลก่อน....²

2.2 มนุษย์ในฐานะสามีและภรรยา

คามตรรกะพุทธปรัชญาสามีมีฐานะ เป็นเหมือนผู้พิทักษ์คุ้มครองภรรยา ซึ่งเป็นไป
ตามความคิดเห็นทั่วไปในสังคมอินเดีย ขณะนั้นถือว่าสตรีเมื่อเยาว์วัยอยู่ในความ
ปกครองของบิคา มารคา เมื่อเติบโตมีครอบครัวก็ตกอยู่ในความคุ้มครองของสามี ครั้นแก่
ชราอยู่ในความดูแลของบุตร ต่างกันแต่ว่าพุทธปรัชญาถ้อยก่อให้เกิดความสำคัญแก่สตรีใน
ฐานะภรรยาว่าเป็นบุคคลที่กิจกรรมภายในครอบครัว สมควรที่สามีจะมอบความเป็นใหญ่ใน
ครัวเรือนให้ เมื่อภรรยาไม่ตรึงใจขอว่าเป็นผู้ทำกิจการที่ยากยิ่งกว่าสามี อันบุตรควยของ
ไว้ในฐานะผู้มีอุปการะมากยิ่งขึ้นกว่าบิดา ฐานะสตรีในพุทธปรัชญาจึงส่งสงวาระฐานะสตรีโดย
ทั่วไปในสังคมอินเดียสมัยนั้น

¹ที่.ปา.สังคาลสูตร. 11/199/170

²ขุท.ชา.สาละเทวารชาดก. 27/1878/348

"ธงเป็นสง่าของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ

พระราชอาเป็นสง่าของแว่นแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของสตรี" ¹

การส่งเคราะห์บุตรและภริยานันทานจักเป็นอุคมมงคลหนึ่งในอุคมมงคล 38 ของเหล่าเทวดาและมนุษย์ ทักลาวไว้ในชุดทกนิกาย ชุดทกปาฐะ

การบำรุงมารคาบิคา 1 การส่งเคราะห์ภรรยา 1 การงานอันไม่อาภุค 1 เป็นอุคมมงคล...

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทำมงคลเช่นนี้แล้วเป็นผู้ไม่ปราศัยในชาติทุกหมเหล่า ยอมถึงความสวัสดิในทุทุกสถาน เป็นอุคมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ²

การส่งเคราะห์ภริยานันในสิงคาลกสูตรแสดงไว้ 5 ประการ คือ

1. ยกยอญัตติว่าเป็นภริยา
2. ไมศุหมิน
3. ไนประพคินอกใจภรรยา
4. มอบความเป็นใหญ่ให้
5. ให้เครื่องแกงคัว

"คฤกรคฤหคิบคิร ภรรยาญเป็นคิตเบ็องหล้งอันสามีพังบารุงควยสถาน 5 คือ ควยยกยอญ วาเป็นภรรยา 1 ควยไมศุหมิน 1 ควยไมประพคินอกใจ 1 ควยมอบความเป็นใหญ่ให้ 1 ควยให้เครื่องแกงคัว 1" ³

¹สัง.ส.รตสูตร. 15/201/57

²ชุด.ชุด.มงคลสูตร. 25/6/3

³ที่.ปา.สิงคาลกสูตร. 11/201/170

โดยนัยเกี่ยวกับภริยาเมื่อได้รับการสงเคราะห์ 5 ประการจากสามีแล้ว ก็ควรที่จะทำการอนุเคราะห์สามีตอบแทนโดยหน้าที่คือ

1. ดูแลจัดการในครัวเรือนดี
2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีได้แก่ญาติมิตรวามุญโกลีตของสามีเป็นต้น
3. ไม่ประพฤติอกใจสามี
4. รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้
5. ขยันไม่เกียจคร้านในการทำกิจทั้งปวง

"คุณกรฤทธิมนตรี ภรรยาผู้เป็นที่รักเบื้องหลังอันสามีบำรุงควยสถาน 5 เหล่านี้แล้ว ยอมอนุเคราะห์สามีควยสถาน 5 คือ จัดการงานดี 1 สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี 1 ไม่ประพฤติอกใจสามี 1 รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 1 ขยันไม่เกียจคร้าน ในกิจการทั้งปวง ฯ"¹

การสงเคราะห์ในที่นี้คือการสงเคราะห์ด้วยการให้ การกล่าวถ้อยคำไพเราะ และการประพฤติประโยชน์เป็นธรรม²

นอกจากนี้ในอรรถกถาสรร อังคตตรนิกาย บัญญัติมาคยังได้กล่าวถึงสตรีที่ทำหน้าที่ภริยาที่ดีโดยนัยเกี่ยวกับนี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วยอมเขาถึงความเป็นเทวดาเหล่าหนึ่ง

สภาพสตรีผู้มีภริยา ย่อมไม่คิดเงินสามีผู้หมั้น เพียรชวนชวายเป็นนิตย เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ทำสามีให้ขุ่นเคือง ควยประพฤติแสดงความหึงหวงสามี และยอมบราเท เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผขยันไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติเป็นที่พอใจของสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ นารีใดย่อมประพฤติตามความพอใจของสามีอย่างนั้น นารีนั้นยอมเขาถึงความเป็นเทวดาเหล่ามาปาภิกษา³

¹ที่.ปา.สังคาลกสูตร. 11/201/170

²มังคลกถาปิณี, ฉบับแปลในมหาหมากุฏราชวิทยาลัย, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาหมากุฏราชวิทยาลัย, 2512), หน้า 328.

³อัง.บัญญัติ. อรรถกถาสรร. 22/33/36

กล่าวโดยสรุปบทบาทของสามีและภรรยาในการครองเรือนนั้น พุทธปรัชญามีทรรศนะว่า สามีควรมีฐานะเป็นผู้นำของครอบครัว ภรรยาเปรียบด้วยทิศเบื้องหลังควรรอยู่ในฐานะเป็นผู้ติดตาม "บรรดาทิศ 6 เหล่านั้น บุตรและภรรยา พึงทราบวา "ทิศเบื้องหลัง" ควยสามารถการติดตามไปข้างหลัง"¹

อย่างไรก็ตามสามีพึงให้ความยกย่องภรรยา มีความซื่อสัตย์ต่อภรรยา ไม่คบหมิ่นเหยียดหยาม และมอบหมายอำนาจในการดูแลการกิจการในบ้านเรือนให้แก่ภริยาคอยความไว้วางใจ ในขณะที่เดียวกันภริยาก็จึงตระหนักในอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ฐานะนั้น สามีและภริยาจึงควรรอยรวมกันโดยดุษณีโดยอาศัยซึ่งกันและกัน ยกย่องและให้เกียรติในกิจการของแต่ละฝ่าย โดยไม่พยายามก้าวท้าวหน้าทีกันแต่มีความเข้าใจกันและปรองดองหรือในลักษณะร่วมทุกข์ร่วมสุขกันไว้ สามีภริยาคู่ใดที่มีความเสมอกันในคุณธรรมทั้งปวง ย่อมมีโอกาสที่จะโคจรด้วยกันตลอดไป "คูภรคฤหบดีและคฤหปตานี ภรรรยาและสามีทั้งสอง หวังจะพบกันและกันทั้งในปัจจุบันทั้งในสัมปรายภพไซ้ ทั้งสองเทียวพึงเป็นผู้มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน ภรรรยาและสามีทั้งสองนั้น ย่อมโคจรพบกันและกันทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ฯ"²

3. มณเฑาะว์สังคัม

สังคัมหมายถึงการที่มณเฑาะว์อยู่รวมกันมีการติดต่อกันซึ่งกันและกัน มณเฑาะว์จึงอยู่ในสังคัมเสมอ เพื่อให้ชีวิตในสังคัมของมณเฑาะว์ดำเนินไปได้อย่างเหมาะสม พระพุทธองค์จึงได้ทรงประทานหลักธรรมใหม่มณเฑาะว์คือปฏิบัติในการอยู่รวมกันเพื่อความสงบสุขของสังคัม และอาจกล่าวได้ว่าหลักคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดให้สังคัมสงบสุขทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมสำหรับตัวเอง เช่น หลักธรรมมีอุปการะมากคือสติสัมปชัญญะ หลัก

¹มังคลัตถทีปนี, ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512.) , หน้า 328.

²อัง.จตุกก.สมชวีสูตรที่ 1. 21/55/71

ธรรมเป็นโลกบาลคือหิริโอตตปิยะ หรือหลักธรรมอันทำให้งามคือขันติโสรัจจะ หรือจะเป็นหลักธรรมสำหรับยึดถือปฏิบัติในการศึกษาค้นคว้าค้นคว้า ซึ่ง เป็นหัวข้อที่กำลังจะกล่าวถึงนี้

3.1 มรรยาทในฐานะครูอาจารย์กับศิษย์

ครูอาจารย์หมายถึงผู้สอนหรือผู้ให้ความรู้แก่ลูกศิษย์ เรียกว่าอาจารย์ เพราะเป็นผู้สอนที่มาจากบิดามารดา อยู่ในฐานะเป็นผู้มีพระคุณที่พึ่งอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน 5 คือ

1. แนะนำ
2. ใ้เรียน
3. บอกศิษย์ควยคิในศีลปวิทยาทั้งหมด
4. ยกย่องใ้ปรากฏในเพื่อนฝูง
5. ทำความปกป้องในทิศทั้งหลาย

ศิษย์ในฐานะผู้รับอุปการะคุณที่พึ่งคอบแทนควยการบำรุงอาจารย์ควยสถาน 5 ได้แก่

1. ควยลูกขันนรับ
2. ควยเขาไปขันนคอบรับใ้
3. ควยการเชอพึ่ง
4. ควยการปรนนิบัติ
5. ควยการเรียนศีลปวิทยาโดย เคารพ

ครูอาจารย์ในฐานะผู้ให้ความรู้ควรถายทอดความรู้แก่ศิษย์โดยเปิดเผยไม่มีคัมบังอำพรางหรือหวงวิชา **นิกามรักและปรารถนาดี** คือบศิษย์โดยจริงใจ เพงเล็งประโยชน์ที่ศิษย์พึงใ้จากตนสถานเดียว ในขณะที่เดียวกันศิษย์พึงสำนึกในพระคุณของอาจารย์คอบแทนโดยการแสดงควยการเคารพเชอพึ่งและคอบปรนนิบัติรับใ้ตามโอกาส

3.2 มนุษย์ในฐานะมิตรกับมิตร

พุทธปรัชญา เชื่อในเรื่องอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของกันได้ โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน จึงมีคำสอนเรื่องการคบมิตรไว้ อย่างละเอียดถี่ถ้วน ในมงคล 38 ประการ มีกล่าวไว้เป็นมงคลประการแรกว่า "การไม่คบคนพาล 1 การคบบัณฑิต 1 การคบชาวคณทรที่ควรบูชา 1 นี้เป็นอุดมมงคล... เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ท่ามกลางชนนแล้ว เป็นผู้ไม่ปราศรัยในชาติทุกหมื่นเหล่า ยอมถึงความสวัสดีในที่ทุกสถาน นี้เป็นอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ฯ"

การคบคนชั่วเท่ากับเป็นการเพาะนิสัยให้เกิดความเคยชินในความชั่ว นาน ๆ เข้าก็อาจจะทำความชั่วนั้นเสียเองโดยไม่รู้ตัว เพราะความชั่วนั้นทำง่ายกว่าความดี การรู้จักเลือกคบคนจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคม ในสังคาลสูตร² กล่าวถึงคนชั่วซึ่งไม่ควรคบเป็นมิตรไว้ 4 ประเภท คือ คนปกอลอก คนคดเคี้ยว คนหัวประจบ คนรักชวณในทางนิมิต โดยแสดงลักษณะไว้ดังนี้

คนปกอลอก มีลักษณะ 4 ได้แก่

- (1) คิดเอาแต่ใจฝ่ายเดียว
- (2) เสียใจน้อย คิดเอาให้ไต่มา
- (3) ไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย
- (4) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว

¹ขท.ขท.มงคลสูตร. 25/6/3

²ที.ปา.สังคาลสูตร. 11/186-190/167-168

คนคตแพพคมีลักษณะ 4

- (1) เกบเอาของลวงมาแลวมาปราศรัย
- (2) อางเอาของที่ยังมาไม่ถึงมาปราศรัย
- (3) สงเคราะห์ควยสิ่งหาประโยชน์ได้
- (4) ออกปากฟังมิได้

คนทัวประจบมีลักษณะ 4 ไคแก

- (1) จะทำชวกคลอตาม
- (2) จะทำคักคลอตาม
- (3) ทอหนาว่าสรรรเสริญ
- (4) ลับหลังตั้งนินทา

คนชักชวนในทางนิบหายมีลักษณะ 4 ไคแก

- (1) ชักชวนคมนำเมา
- (2) ชักชวนเที่ยววกดางคน
- (3) ชักชวนให้เที่ยวคูการมหรสพ
- (4) ชักชวนเลนการพนัน

ส่วนมิตรที่ควรคบหรือมิตรเท็นน ทานักโคกลาวไว้ในสิ่งกาลกสุตร 4 ประเภท

เทนกนคือ

มิตรมือปการะมีลักษณะ 4 ประการไคแก

- (1) ปองกันเพอนญุประมาทแลว
- (2) ปองกันทรพยสมบัติของเพอนญุประมาทแลว
- (3) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
- (4) เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรพยให้เกินกว่าที่ออกปาก

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

- (1) ขยายความลับของคนแก่เพื่อน
- (2) ปิ๊งความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
- (3) ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย
- (4) แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้

มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

- (1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (2) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
- (3) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (4) บอกทางสวรรค์ให้

มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

- (1) ไม่ยืมดีช่วยความเดือดร้อนของเพื่อน
- (2) ยืนเคียงกับความเจริญของเพื่อน
- (3) ห้ามคนทักกล่าวโทษเพื่อน
- (4) สรร เสริญคนที่สรร เสริญเพื่อน

การคบคนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์จะเป็นไปโดยดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติหน้าที่ของคนควยความเหมาะสม มิตรที่ดีควรบำรุงมิตรเป็นการผูกใจไว้ 5 สถาน คือ

- (1) ควบการให้มัน
- (2) ควบการเจรจาถ้อยคำเป็นที่รัก
- (3) ควบประพฤติประโยชน์
- (4) ควบความเป็นผู้มีต้นเสมอ (คือไม่ถือตัว, สม่่าเสมอ)
- (5) ควบไม่แกงกลดาวให้คลาดจากความจริง

มิตรที่ใ้รับการบำรุงจากมิตรแล้ว ฟังอนุเคราะห์มิตรเป็นการตอบแทนแก่กัน

5 สถาน คือ

- (1) รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
- (2) รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (3) เมื่อนิมิตรมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
- (4) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
- (5) นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร

3.3 มนุษย์ในฐานะสมณะพราหมณ์กับคฤหัสถ์

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมมีอยู่ฐานะหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมณะพราหมณ์หรือนักบวชกับสาธุชน ท่านแสดงไว้ดังนี้

กุลบุตรหรือคฤหัสถ์พึงบำรุงสมณะพราหมณ์ 5 สถานได้แก่

- (1) ถวายกายกรรมประกอบถวายเมตตา
- (2) ถวายวจีกรรมประกอบถวายเมตตา
- (3) ถวายมโนกรรมประกอบถวายเมตตา
- (4) ถวายความเปี่ยมในอุทิศประคอง
- (5) ถวายให้อามีสถานเนื่อง ๆ

สมณะพราหมณ์พึงอนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยสถาน 5 ได้แก่

- (1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (3) อนุเคราะห์ถวายน้ำใจอันงาม
- (4) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (5) บอกทางสวรรค์ให้

หลักธรรมสำหรับมนุษย์ที่อยู่ในฐานะต่าง ๆ ในสังคมพึงปฏิบัติต่อกันที่ เรียกว่า ทิศ 6 นี้ จะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนที่กำหนดการกระทำและการตอบแทนทั้ง 2 ฝ่ายเป็นคู่ ๆ กัน เป็นการยึดหลักสิทธิและหน้าที่อย่างแท้จริงของพุทธปรัชญา กล่าวคือบุคคลเมื่อมีสิทธิก็ต้องมีหน้าที่ควบคู่กัน สิทธิและหน้าที่จึงเป็นเครื่องกำหนดซึ่งกันและกัน ในความสัมพันธ์ระหว่างกันนั้น เมื่อมีการรับก็ต้องมีการให้ควบคู่กันจึงเกิดความเป็นธรรมขึ้นในสังคม หน้าที่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดความบุคคลในฐานะใดควรจะได้รับสิทธิตามฐานะนั้นหรือไม่ ควรดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวหรือไม่ เมื่อบุคคลในสังคมทางมีสิทธิและหน้าที่เหมาะสมสอดคล้องกันและกัน ก็ยอมทำให้การดำรงอยู่ในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่น

3.4 มนุษย์ในฐานะนายจ้างกับลูกจ้าง

ความสัมพันธ์ประการหนึ่งที่มีมนุษย์ในสังคมจำเป็นต้องมีทุกคน คือความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว หรือบึงคัมภีร์ชากับโคบึงคัมภีร์ชา พระพุทธองค์ทรงประทานหลักปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวนำใจกันระหว่างมนุษย์ใน 2 ฐานะดังกล่าวนี้

นายจ้างพึงบำเรอลูกจ้างกยศาน 5 ไตแก

- (1) ควบจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
- (2) ควบให้อาหารและรางวัล
- (3) ควบรักษาในคราวเจ็บไข
- (4) ควบแจกของมีรสแปลกให้กิน
- (5) ควบปล่อยให้ในสมัย

ลูกจ้างพึงอนุเคราะห์นายคองคยสถาน 5 ไตแก

- (1) ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย
- (2) เลิกการทำงานที่หลังนาย
- (3) ถ้อเอาเศษของที่นายให้
- (4) ทำการงานให้คชช
- (5) นำคณของนายไปสรรเสริญ

3.5 มนุษยกับเพื่อนในฐานะเพื่อนร่วมสังคม

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในฐานะต่าง ๆ ที่เป็นคู่กันดังกล่าวแล้วข้างต้น ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมเดียวกันโดยทั่ว ๆ ไปอีกระดับหนึ่ง ซึ่งผู้วิเคราะห์เห็นว่าพุทธปรัชญาได้เสนอแนะแนวทางสำหรับเป็นหลักประพฤติปฏิบัติต่อกันโดยทั่ว ๆ ไป ประมวลลงได้เป็นหลักธรรม 3 ประการคือ

- (1) หลักไม่เบียดเบียนกัน
- (2) หลักเมตตาการุณา
- (3) หลักขันติ

(1) หลักไม่เบียดเบียนกัน

ในการอยู่ร่วมกันมนุษย์พึงมีความเห็นอกเห็นใจกัน ท่านสอนให้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา โดยนำตนเขาไปเปรียบเทียบ การกระทำใดที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา พึงละเว้นไม่ทำแก่มนุษย์ เพราะผู้นั้นย่อมจะไม่รักไม่พอใจในการกระทำนั้นด้วย

...ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่พอใจ
 ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา เราจะพึงประกอบคุณไว้ด้วย
 ธรรมข้อนั้นอย่างไร....¹

ใคร ๆ ตรวจดูรากวญจิตที่ทุกทิศแล้ว หากพบผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ
 ไม่เลย สัตว์เหล่าอื่นรักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้นผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียน
 ผู้อื่น ๆ.²

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สัง.มทา.เวฬุทวารสูตร. 19/1459/403

²ขท.อุ.ราชสูตร. 25/110/125

หลักการไม่เบียดเบียนกันในที่นี้มีความหมายครอบคลุมไปถึงการให้อภัย ไม่
จองเวรแก่กันด้วย ในกรณีที่เรารู้จักผู้อื่นเบียดเบียนท่านก็สอนให้รู้จักให้อภัย เพราะการ
จองเวรกันเป็นเหตุให้ไม่มีความสุขของคอยระมัดระวังตัว หรือคิดประทุษร้ายตอบแทนกัน
ไม่สิ้นสุด หากมนุษย์รู้จักให้อภัยกัน ย่อมยังให้เกิดความสงบสุขขึ้นในสังคมได้

...มนุษย์ยอมก่อเวร ผู้แพ้อ้อมเป็นทุกข์ พระชีนาสพญสงบระงับละความชนะ
ความแพ้อใจแล้ว ยอมอยู่เป็นสุข.... 1

ในกาลไหน ๆ เหวในโลกลนี้ยอมไม่ระงับเพราะเวรเฉย แลยอมระงับเพราะ
ความไม่จองเวร ธรรมนี้เป็นของเก.... 2

พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะความไม่เคี้ยความเคี้ย พึงชนะความ
ตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนมักกล่าวคำเหลวและคายคำสัตย์ พึงกล่าวคำสัตย์
ไม่พึงโกรธ.... 3

(2) หลักเมตตาการุณา

หลักเมตตาการุณาเชื่อเพื่อเชื่อแน้นคุณเหมือนว่ามีอยู่ในทุกศาสนา พระพุทธ-
ศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเมตตาการุณาเชื่อเพื่อเชื่อแน้นกัน ไม่แต่เฉพาะมนุษย์ในหมู่
เดียวกัน ในชาติศาสนาเดียวกันเท่านั้น แต่ให้เชื่อแน้นไปถึงมนุษย์ที่เป็นเพื่อนเกิด แก่
เจ็บ ตายทั่วไป ตลอดไปจนถึงสัตว์ใหญ่ สัตว์เล็กด้วย พระพุทธศาสนาจึงได้รับคำ
ยกย่องจากชาวตะวันตกว่าเป็น "All-embracing" แปลว่าโอบไว้หรือครอบคลุม
ทั้งหมด 4

หลักเมตตาการุณานี้เป็นส่วนสนับสนุนหลักไม่เบียดเบียน เท่ากับหลักไม่เบียด-
เบียน เป็นหลักศีลและหลักเมตตาการุณาเป็นหลักธรรม ช่วยสนับสนุนศีลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
เช่น ไม่ประทุษร้ายผู้อื่นแล้วก็รู้จักเมตตาการุณาช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์เป็นสุขด้วย

1 ขุท.คถา.สขวรรค. 25/25/35

2 ขุท.คถา.ขมกวรรค. 25/11/13

3 ขุท.คถา.โกธวรรค. 25/27/38

4 สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, หลักพระพุทธศาสนา, (โรงพิมพ์การศาสนา, 2520) หน้า 28.

หลักธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเมตตาการุณาต่อเพื่อนมนุษย์ เรียกว่า สังคห-
วัตถุ 4 หรือ หลักสำหรับยึดครองใจคน ซึ่งทรงแสดงไว้ในสังคหสูตร จตุกถนิบาต อังคุตตร-
นิกาย¹ ดังนี้

- (1) ทาน คือการให้ปันสิ่งของแก่ผู้ที่ควรให้
- (2) ปิยวาจา คือการพูดจาอ่อนหวาน สุภาพเรียบร้อย
- (3) อัตถจริยา คือประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
- (4) สมานัตตา คือวางตัวเสมอตนเสมอปลาย ไม่ถือตัว

ทาน เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในการยึดเหนี่ยวนำใจของบุคคลและหมู่คณะ
โดยทั่วไป การแบ่งปันทรัพย์สินของที่ตนมีแก่ผู้ควรให้เป็นการสร้างสมบุญบารมีแก่ตนเอง
อย่างหนึ่ง ทำให้เป็นที่ยกย่องนับถือถกคนทั่วไป และยังความยินดีให้แก่ผู้รับ เป็นเหตุให้
ผู้รับพันทุกข์และมีสุขไค้ประการหนึ่ง

ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ซึ่งว่าคำเนินตามธรรมของสัมบุรุษ
สัมบุรุษผู้สงบ ผู้สุ่รวมอินทรีย์ ประกอบพรหมจรรย์ ย่อมคนุหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ
สัมบุรุษเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นที่รเวททุกขแห่งปวงแก่เขา เขาโคตรวาม
ซัดแล้วยอมเป็นผู้หาอาสาจะมีโคปรินิพพานในโลกนี้²

ปิยวาจา การใช้วาจาที่ไพเราะอ่อนหวานเป็นปัจจัยยึดเหนี่ยวนำใจคนได้
ถ้อยคำที่ไพเราะอาจเป็นเครื่องปลอบประโลมใจผู้มีทุกข์ให้คลายทุกข์ได้ฉับไค้ การใช้
วาจาในทางตรงข้ามคือ วาจาหยาบคาย ส่อเสียด หลอกลวงหรือโร้สาระ ก็อาจบันดาล
ทุกข์ให้ทั้งผู้พูดและผู้ฟังได้ฉับนั้น จึงมีคำโบราณกล่าววว่า วาจาผู้มีศรีแก่ตัว วาจาชั่วตกอปราชัย

¹ อัง.จตุกก.สังคหสูตร. 21/32/37

² อัง.ปมฺจก.ทานานิสังสสูตร. 22/35/39

อัครจริยา มนุษย์ต้องอยู่รวมกัน อาศัยซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกันจึงเป็น เครื่องเห็นยวringนำใจมนุษย์ในการอยู่รวมกันที่ดี การทำประโยชน์ให้แกผู้อื่นตามคำสอนของ พระพุทธเจ้าในชั้นนี้ หมายถึงการทำประโยชน์ให้แกผู้อื่นโดยความบริสุทธิ์ใจ มีใจกระทำ โดยหวังผลประโยชน์อันแอบแฝงอยู่ พระพุทธศาสนายกย่องการกระทำประโยชน์ให้แกผู้อื่น โดยความเสียสละมาก ชีวิตที่เป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมากยอมเป็นชีวิตที่มีคุณค่ายิ่งคงคำ เปรียบเทียบว่า "...สัปบุรุษเมื่อเกิดในสกุล ย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อ ความสุข แก่ชนเป็นอันมาก คือ แกมมารคาบิคา แกมบุตรภริยา แกมหาสากรรมกร คนรับใช้ แกมิตรสหาย แกสมณพราหมณ์ กูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาเมฆ ยังข้าวกล้าทั้งปวง ในท้องงาม...."¹

สมานัตตา คือการวางตัวเสมอตนเสมอปลาย ไม่ถือตัว ผู้ใดประพฤติใดเช่นนั้น ย่อมเป็นเครื่องแสดงความบริสุทธิ์ใจต่อกันได้ประการหนึ่ง เพราะมนุษย์ไม่อาจจะเสแสร้ง โดสมน้ำเสมอตลอดไป

สังคหัตถ์ 4 จึงเป็นหลักธรรมเพื่อความผูกพันกันทางใจ เป็นปัจจัยให้ผู้อยู่รวมกัน ในสังคมมีความเมตตาภรรณาต่อกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เป็นเครื่องสงเคราะห์ สังคมให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ด้วยความปกติสุข เปรียบเหมือนสลักเพลารถที่ควบคุมรถที่แล่นไป อยู่ไว้ไคฉะนั้น

กฎให้ 1, ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก 1, ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ 1, ความเป็นผู้มีคนสมน้ำเสมอในธรรมนั้น ๆ ตามสมคฺวารุ 1, ธรรมเหตุลานนแด เป็นเครื่อง สงเคราะห์โลกประคองสลักเพลารถที่ควบคุมรถที่แล่นไปอยู่ไว้ไค ฉะนั้นถาธรรมเครื่อง สงเคราะห์เหล่านี้ ไม่เพียงมีไชรมารคาหรือบิคาไม่เพียงไคความนับถือหรือบูชาเพราะ เหตุแห่งบุตร ก็เพราะเหตุที่นับถือพิจารณาเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้นพวกเขาจึงถึงความเป็ใหญ่และเป็นที่นาสรร เสริญ ๆ²

¹ อัง.ปญฺจก.สัปปริสฺสุตร. 22/42/46

² อัง.จตุกก.สังคหฺสุตร. 21/32/37

(3) หลักขันธ์

หลักขันธ์หรือความอดทนนั้นเป็นหลักธรรมที่มุ่งสอนให้คนมีความเข้มแข็งทั้งทาง
กำลังกายและกำลังจิต การอดทนต่อทุกขเวทนาในเวลาเจ็บป่วยก็ อดทนต่อคำล่วงเกินของ
ผู้อื่นก็ อดทนต่อสิ่งเยยวนต่าง ๆ อันจะทำให้เกิดโลภ โกรธ หลงตามไปก็ เป็นคนลักษณะ
ที่งดงามของมนุษย์ เพราะต้องอาศัยการยับยั้งทางจิตใจและการไตร่ตรองหาเหตุผล ผู้ใดมี
ขันธ์ความอดทน ผู้นั้นยอมตัดเหตแห่งการทะเลาะวิวาท และตัดเหตแห่งการล่วงละเมิดความ
ผิดของคน เพราะมีเครื่องเรามาชักจูง การอดทนในพระพุทธศาสนาสอนตั้งแต่เหตุ คือให้
อดทนไม่ก่อเรื่องให้เกิดขันธ์ เช่น สอนไม่ให้ยืมคืนในการทะเลาะวิวาทไม่ให้ยืมคืนในการพูด
ขัดแย้งผู้อื่น ซึ่งจะเป็นคนเหตุให้เกิดการประทุษร้ายกันไต่ทั้งทางกาย วาจาและใจ สอน
ให้อดทนซุกซ่อนรากลแห่งความเดือดร้อน อันจะเกิดขึ้นจากคนเหตุเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เสีย
ควายการอดทนแต่เริ่มแรกในลักษณะตกไฟแต่คนลม นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังสอนให้อดทน
ภายหลังที่เกิดเรื่องขึ้นแล้ว โดยการให้อภัยและมีเมตตาภาวนาคอน

"...ความอดทนคือความอดกลั้น เป็นคนบะจูง่างยิ่ง...."¹

"สี่บรมชนกมีความอดทน ฟังโคผดคือความไม่มีการกระทบกระทั่ง เพราะถารสงบ
ระงับเวร ใสนาแม่มากรพร้อมควยพระราชา เมอรบอยจะฟังโคผดนนกหามโค เวร
ทั้งหลายยอมระงับควยกำลังแห่งขันธ์"²

"บุคคลฟังอดทนถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐกว่าได้ เพราะความกลัวฟังอดทนถ้อยคำ
ของกนท เสมอกันโค เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนฟังอดทนถ้อยคำของ
คนท เลวกว่าโค สี่บรมทั้งหลายกล่าวความอดทนของผนนวนาสก"³

"...กฎมุดคนะ เพราะนัยัน ถ้าใคร ๆ ประหารเธอควยฝ่ามือ ควยกอนคิน
ควยทอนโม ควยศิวสตรา กกรมุดคนะ แมในชอนัน เธอฟังละความพจใจ และวิตกอัน
อาศัยเวรณเสีย แมเเชอนน เธอฟังศึกษาอนานว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และ

¹ชุต.กาด.พุทธวรรค. 25/24/33

²ชุต.ชา.สรวังคชาค. 27/2462/491

³ชุต.ชา.สรวังคชาค. 27/2460/490

เราจักไม่เปลืองวาทที่ลามก จักอันเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทษภายใน กุศลณกณะ เชอพงศึกษาอย่างนี้ ดังนี้แล¹

หลักชั้นที่หมายถึงความอดกลั้นทั้งทางกาย วาจาและใจ ถ้ามุขย์ในสังคมี ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่สบอารมณ์ ควบคุมตนเองได้ทั้งทางกาย วาจาและใจ ก็จะช่วยลดความขัดแย้งในการอยู่รวมกันได้ และสร้างเสริมคุณธรรมคือการให้อภัยกัน การไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อีกหลักเมตตาการุณาต่อกัน มุขย์ก็จะอยู่รวมกันได้อย่างมีความสุข

5.4 มุขย์กับการดำรงชีพ ปัญหาของมุขย์ที่เกี่ยวกับการดำรงชีพคือปัญหาเศรษฐกิจ คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกัน การดำรงชีพของมุขย์มี 5 ประการคือ

- (1) สุขของคฤหัสถ์ 4
- (2) ทิฏฐมิมิกถดประโยชน์ 4
- (3) อธิธัมมา 4
- (4) การเวนอขายมุขอันเป็นเหตุให้เสื่อม 4
- (5) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

1. สุขของคฤหัสถ์ 4 ความสุขของปถวนมีปัจจัยให้เกิด 4 ประการคือ

(1) สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ เพราะเมื่อมีทรัพย์แล้วย่อมได้รับความอิมใจว่ามีทรัพย์อยู่และทรัพย์นั้นสามารถที่จะอำนวยความสะดวกให้ตามต้องการ พระพุทธองค์ตรัสว่า การเป็นคนจนไร้ทรัพย์เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งของบุตรองเวรือน ดังพุทธภาษิตว่า "กุณรภิกษุทั้งหลาย แม้ความเป็นคนจน ก็เป็นทุกข์ของบุรโภคกามในโลก...."²

¹ม.ม.กกฎปมสูตร. 12/264/203

²อ.ง.ฉก.อินสูตร. 22/316/364

(2) สุข เกิดแก่การจ่ายทรัพย์บริโภคน คือ เมื่อมีทรัพย์แล้วก็ใช้จ่ายทรัพย์
เลี้ยงตนและบุคคลอื่นเพื่อความรื่นรมย์ และใช้จ่ายทรัพย์บำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ
เป็นต้น

(3) สุข เกิดแก่ความไม่คงเป็นหนี้ การที่ไม่คงเป็นหนี้ใคร ทำให้เป็น
ไทแก่ตัวเอง ย่อมเป็นเหตุให้ปลอดโปร่งใจ นับว่าเป็นความสุขส่วนหนึ่ง ตรงข้ามกับการ
เป็นหนี้คนอื่นทำให้เกิดทุกข์ "ความเป็นคนจนและการกู้ยืม เรียกว่าเป็นทุกข์ในโลกคนจน
กู้ยืมเลี้ยงชีวิตยอมเคียดครอน เจ้าหนี้ทั้งหลายยอมคิดค้ำเขาเพราะไม่ใช่หนี้เนน เขายอม
เขาถึงแม้การจงจำ ก็การจงจำนั้น เป็นทุกข์ของชนทั้งหลายผู้ปรารถนาการไถ่ค้ำ...."¹

(4) สุข เกิดแก่การประกอบการงานปราศจากโทษ คือการงานที่
ปราศจากความเสื่อมเสียหรือการงานที่ไม่อาภูลพระสุทธองคตริสวาเป็นอกุศลประการ
หนึ่งในมงคล 38 ประการ "การบำรุงมารดาบิดา 1 การสงเคราะห์บุตรภรรยา 1 การ
งานอันไม่อาภูล 1 นี้เป็นอกุศลมงคล...."²

การงานที่ประกอบด้วยโทษย่อมไม่บังประโยชน์ให้สำเร็จจะนำทุกข์ภัยมาให้
ด้วย คำว่า "โทษ" นี้มีความหมายทั้งโทษทางกฎหมายบ้านเมืองและทางกฏศีลธรรม
เช่น การชื้อของโจร ค้าขายของคองห้าม มีของเถื่อน ของปลอมและยาเสพติด เป็นต้น
ขอห้ามทางศาสนาครอบคัมภวางขวางออกไปอีก สุกแต่สิ่งใดเป็นการเบียดเบียนตนเอง
หรือผู้อื่นให้ได้รับความเคียดครอนทรมานหมก โดยเฉพาะผู้เป็นอบาสก อบาสิกาในพระพุทธ
ศาสนา พระพุทธองค์สอนให้หลีกเลี่ยงการประกอบ "มิจฉาวณิช" ไคแก่การค้าขาย
ไมชอบธรรม 5 อย่างคือ³

¹ อัง. ฉก. อิศสร. 22/316/366

² ขุท. ขท. มงคลสูตร. 25/6/3

³ อัง. ปญจก. วิชชสูตร. 22/177/211

- (1) การคชาชายศาศตรา
- (2) การคชาชายลัศว
- (3) การคชาชายเนอสลัศว
- (4) การคชาชายน้ำเมา
- (5) การคชาชายยาพิษ

เหตุที่ทรงหามอบาสกอบาสกคชาชายของ 5 อย่างนี้ เพราะอบาสกอบาสกคชาชาย
โคชอวาเป็นปฏิบัติเคร่งครัดกว่าสามัญชน การประกอบอาชีพ 5 อย่างนี้เป็นเครื่องแสดง
การเบียดเบียนชีวิตและความสุขของผู้อื่น เป็นการแสดงอาการเหี้ยมโหด ไม่สมควรที่
อบาสกอบาสกคชาชายจะกระทำ สู้ เกิดแก่การงานปราศจากโทษนี้ กล่าวตามความหมายที่
สมบูรณ์ หมายถึงการมีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ปราศจากโทษ คือความประพฤติ
ชอบทางกาย วาจาและใจ เป็นเหตุให้มีความสุขสมบูรณ์ทั้งกายและใจ

2. ทิสฐฐัมมิกัตถประโยชน 4 เมื่อพุทธปรินิพพานรับรองว่าทรัพย์เป็นปัจจัยให้
เกิดความสุขสำหรับปถุชน จึงมีหลักธรรมที่แนะนำเกี่ยวกับการแสวงหา การรักษาไว้และ
การใช้จ่ายซึ่งทรัพย์เป็นประโยชน์ปัจจุบัน 4 ประการ¹ คือ

- (1) อุฏฐานสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจ เครื่อง
เลี้ยงชีวิต การศึกษาและธุรกิจการงานต่าง ๆ
- (2) อารักขสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการรักษาของรูจักรักษาทรัพย์ที่
แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานหน้าที่ของตนไม่ให้เสื่อมเสีย
- (3) กัลยาณมิตตา คบเพื่อนดี หลีกเลี้ยงคนที่จะชักจูงไปในทางชั่ว
- (4) สมชวีคา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์หามาได้ ไม่ให้
ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย

¹ อัง.อัฐฐก.ทิมชาณสูตร. 23/144/256-258

หลักธรรม 4 ประการนี้สอนให้มนุษย์ที่ปรารถนาจะสร้างหลักฐานในชีวิตให้มั่นคงรู้จักขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพในทางสุจริตด้วยความพากเพียรและอดทนเมื่อหามาได้แล้ว ต้องรู้จักเก็บรักษาและใช้ทรัพย์สินอย่างเหมาะสมจึงจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข

3. อิทธิบาท 4 คือ ธรรมเครื่องให้สำเร็จ ความประสงค์ ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพนั้นจะสำเร็จลงดวงใจของอาศัยหลักอิทธิบาท 4¹ เป็นเครื่องช่วย คือ

- (1) ฉันทะ คือความพอใจในสิ่งที่ตนจะทำ
- (2) วิริยะ ความเพียรพยายามที่จะให้ได้สิ่งที่ตนพอใจ
- (3) จิตตะ ความเอาใจใส่ทำความเพียรโดยไม่ทอดทิ้ง
- (4) วิมังสา หมั่นพิจารณาคุณผลงานของตนอยู่เนือง ๆ

4. การละเว้นจากอบายมุข 4 ความถึงพร้อมในการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ต้องยึดหลักละเว้นอบายมุข 4² อันเป็นปากทางแห่งความเสื่อมแห่งโลกที่ทรัพย์ที่หามาได้ คือ

- (1) ความเป็นนักเลงหญิง
- (2) ความเป็นนักเลงสุรา
- (3) ความเป็นนักเลงการพนัน
- (4) ความคบคนชั่วเป็นมิตร

¹อภิ.วิ.อิทธิบาทวิมังส. 35/505-517/294-299

²อัง.อภฺรฐก.ที่ชฌานสูตร. 23/144/258

5. หลักการใช้จ่ายทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ที่พระพุทฺธเจ้าทรงสรรเสริญมี 5 ประการ¹ คือ

เป็นสุข

- (1) เลี้ยงคนให้เป็นสุข เลี้ยงบิดามารดา บุตรภริยาและหาสภกรรมกรให้เป็นสุข
- (2) เลี้ยงมิตรสหายให้เป็นสุข
- (3) ป้องกันอันตรายที่เกิดแก่ภัยต่าง ๆ
- (4) ทำพลี 5 อย่างคือ
 ฎาคีพลี (บำรุงญาติ)
 อหิณีพลี (ถอนรับแขก)
 ปุพฺพเปคฺคพลี (บำรุงญาติผู้ตายไปแล้ว)
 ราชพลี (บำรุงราชการ)
 เทวตฺตพลี (ทำบุญอุทิศให้เทวดา)
- (5) ทำทักษิณา

นอกจากนี้ยังทรงแนะนำให้แบ่งสรรทรัพย์ที่หามาได้ออกเป็น 4 ส่วน เพื่อการใช้จ่ายทรัพย์ อย่างรอบคอบ ไม่ให้มีการใช้จ่ายเกินรายได้หรือใช้จ่ายจนไม่มีเหลือเก็บคั่ง

...บุรุษิตถุสสมมรณควยสิล ยอมรง เรืองส่องสว่างเพียงคั้งไฟ เมื่อบุคคลอมโลกสมบัติอยู่ เหมือนแมลงผึ้งวนกรัง โภคสมบัติยอมถึงความสังสม กุจจอมปลวถูกอันตัวปลวถูกอนัน ฉะนั้น คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นจะสูมโภคสมบัติก็โดยอันแล้ว ฟุ้งแบ่งโภคสมบัติออกเป็นสี่ส่วน เขายอมสมานมิตรไว้ใจ ฟุ้งใส่อโยภคสมบัติควยส่วนหนึ่ง ฟุ้งประกอบการทำงานควยสองส่วน ฟุ้งเก็บส่วนที่สี่ไว้ควย หมายวาทักมีไว้ในยามอันตรายคั้งนี้²

¹ อัง.ปญจก.อาทิสฺสาร. 22/41/44-45

² ที.ปา.สิงคาลกสูตร. 11/197/169

กล่าวโดยสรุปพุทธปรัชญาได้เสนอหลักธรรมสำหรับปวงชนทั่วไปถือปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่การดำรงชีพอย่างสมบูรณ์รอบคอบยิ่ง นับแต่หลักการแสวงหาทรัพย์ การรักษาทรัพย์ที่หามาได้และการใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์เต็มที่ในขอบเขตที่เหมาะสมแก่การดำรงชีพของมนุษย์ในสังคมอย่างมีความสุขและปลอดภัย

5.5 มนุษย์กับกาลเวลา กาลเวลาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของการดำรงชีพของมนุษย์ในโลก พุทธปรัชญาแสดงธรรมเกี่ยวกับกาลเวลาที่มนุษย์ควรถือเป็นหลักยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิตเพื่อประโยชน์อยู่ 2 ประการ

- (1) ธรรมะเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบันและอนาคต
- (2) ธรรมะเกี่ยวกับฤกษ์ยาม

(1) ธรรมะเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบันและอนาคต พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยเพ่งเล็งถึงประโยชน์ที่จะเกิดในปัจจุบันเหนือสิ่งอื่นใด ทรงสอนมิให้เสียเวลาคำนึงถึงเรื่องในอดีตที่ผ่านมาแล้ว หรืออนาคตที่ยังมาไม่ถึง ซึ่งไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด สิ่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์พึงตระหนักอยู่เสมอคือความเป็นไปในปัจจุบัน สิ่งใดที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันให้ตัดสินใจทำโดยทันที โดยไม่ผลัดวันประกันพรุ่งเพราะอนาคตที่จะมาถึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน การผลัดวันประกันพรุ่งเรื่อย ๆ อาจจะทำให้เสียประโยชน์ไปได้

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันล่วงไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่มาถึง กับบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบัน ไม่มัวสนใจในอดีตรวมทั้งในอนาคตรวมกัน ๆ ใด บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุปรุรุ่งเรือง พึงทำความเพียรเสียในเวลานั้นแหละ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะวาทความยลัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่มั่วเราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบบรมเริญกับบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนนั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ¹

(2) ทรรศนะเกี่ยวกับฤกษ์ยาม

การถือฤกษ์ยามเป็นอิทธิพลที่ชาวพุทธศาสนิกชนได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์ มีพุทธศาสนิกชนไม่น้อยที่หลงเข้าใจผิดคิดว่าเรื่องฤกษ์ยามเป็นมงคล เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาแท้จริงพระพุทธศาสนากลับสอนไม่ให้เชื่อถือในเรื่องฤกษ์ยาม เพราะการกระทำหรือการประกอบพิธีกรรมใด จะดีชั่วอยู่ที่ผู้กระทำเอง ไม่ได้อยู่ที่เวลาหรือฤกษ์ยามแต่อย่างใด พระพุทธศาสนาถือเหตุผลเป็นหลักสำคัญ การกระทำใดที่ถูกคองตามเหตุผลแล้วถือว่าเป็นการกระทำที่ดียิ่ง การกระทำที่สุจริตทั้งทางกาย วาจา หรือทางใจ ไม่ว่าจะทำในเวลาใดก็จัดเป็นการกระทำที่ดี เป็นกุศลกรรมที่จะช่วยส่งเสริมบุคคลให้เจริญรุ่งเรืองได้ตรงกันข้าม ถ้าทำชั่วแล้ว ไม่ว่าจะทำในเวลาใด ก็ถือเป็นอกุศลกรรมทั้งสิ้น การถือฤกษ์ยามเป็นการจำกัควันที่จะพึงทำประโยชน์ไหนอยู่ลงโดยใช่เหตุ

ประโยชน์ใดวางเลยคนใจเขลาถามว่าคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวจักทำอะไรได้¹

...ผู้ทางหลายประพฤติกอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่า เป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบุชาติ ในพรหมจารีบุคคลทั้งหลาย...²

พุทธปรัชญาได้เสนอหลักกรรมสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมของมนุษย์อย่างครบถ้วนในแง่มุมต่าง ๆ การดำเนินชีวิตในส่วนที่เกี่ยวกับตัวตนเองนั้น พุทธปรัชญาสอนว่ามนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเองและมีตนเอง เป็นที่พึ่งที่พึ่งที่สุด ความสำเร็จในชีวิตจึงย่อมเกิดจากความเพียรพยายามของตนเองเหนือสิ่งอื่นใด

¹ขท.เอก.นักขัตตชาดก. 27/49/16

²อัง.ติก.สัพพพันธุสูตร. 20/595/335

ความเกี่ยวข้องกับครอบครัวนั้น พุทธปรัชญาได้แยกแยะหลักธรรมสำหรับความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร ซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ที่ความเป็นผู้มีอุปการะคุณของบิดามารดาต่อบุตร และความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภริยามีหลักสำคัญอยู่ที่การสงเคราะห์และการอนุเคราะห์แก่กัน การยกย่องนับถือและการขอสัตย์ต่อกัน

สำหรับความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นในฐานะเพื่อนร่วมสังคมนั้น พุทธปรัชญาได้เสนอหลักธรรมสำหรับปฏิบัติในการสัมพันธ์กับบุคคลในฐานะต่าง ๆ โดยรอบ ซึ่งสรุปหลักการให้ความมนุษย์ควรมีความสัมพันธ์ต่อกันโดยยึดหลักไม่เบียดเบียนกัน มีความอดทนและมีความเมตตาการุณาต่อกัน เพื่อความสงบสุขของสังคมรวมกัน

นอกจากนี้ยังมีคำสอนเกี่ยวกับการดำรงชีพของมนุษย์ ซึ่งเสนอแนะให้มนุษย์รู้จักดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขด้วยการแสวงหาทรัพย์หรือประกอบอาชีพในทางที่ถูก รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้และใช้จ่ายอย่างรอบคอบเหมาะสม ประการสุดท้ายมนุษย์ควรดำรงชีวิตโดยพึงเล็งประโยชน์สุขที่อาจจะมีเกิดขึ้นในปัจจุบันมากกว่าอดีตและอนาคต และพึงเชื่อถือว่าฤกษ์ยามที่ดีที่สุดในการประกอบกิจการใด ๆ ในชีวิต คือเวลาหรือขณะที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติชอบเท่านั้น

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย